

## XVI. YÜZYILA AİT ÇAĞATAYCA BİR KÜBREVÎYYE RİSALESİ\*

M. Shakib ASIM\*\*

### Öz

Orta Asya Türk halklarının tasavvufî hayatı ve düşüncesi üzerinde büyük tesiri olan Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ (540/1145-618/1221), Harezmsâhlar döneminde yaşamıştır. Necmeddîn-i Kübrâ, İslam dünyasında uzun süren ilim ve irfan yolculuğunun ardından Harezim'e dönüp halkı irşada başlamış ve tarikatını, “tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murakabe ve rıza” şeklinde sıralanan on esas üzerine kurmuştur. Kübrâ sonrası birçok kola ayrılan Kübrevîliğim, XV. Asırdan itibaren özellikle Orta Asya'da Şiileştiği belirtilir. XVI. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilen elimizdeki Çağatayca el yazma risaleden anlaşıldığı kadarıyla Kübrevîlik, XV-XVI. yüzyıllarda Özbek Hanlıklarının hâkim olduğu Maverâünnehir'de tamamen Sünnî bir çizgide devam ettirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda risalenin tercümesinden yola çıkarak XV-XVI. yüzyıllar arasında Mâverâünnehir bölgesinde Kübrevîliğin durumu ve izleri araştırılmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** *Necmeddin Kübrâ, Kübrevîyye, Tarikat, Risale, Çağatayca.*

### An Chagatai Kubreviyya Booklet Belonging to XVIIth Century

#### Abstract

Founder of Kubraviyya cult which effecting to mystic life and thought of Middel Assia Turkish peoples, Necmeddîn Kubra (d. 540/1145-618/1221) lived during Harezmsahas. Necmeddîn Kubra traveled a long time for learning and knowledge after that he returned to Kharezm because start to teach to public and he set up himself cult on the ten basis including “repents, asceticism, resignation, opinion, reclusion, lasting invocation, complaisance, patience, introspect and consent”. After Kubra, Kubraviyya cult is divided so many arms. As from XVth century it was contunied in Shiite line by Muhammed Nurbahş (d. 869/1464) and Gulam Ali Nişapuri (?) especially in middle Asia. Chagatai manuscript that predicted it written at the beginning XVIth Century, shows that Kubraviyya was contunied in Sunnî line in Maveraunnehir where Uzbek peoples were majorty in XV-XVIth Century. In this study, we will try to translate and to explore marks of Kubaviyya in region Maveraunnehir between XVth and XVIth centuries.

**Key words:** *Necmeddin-i Kubrâ, Kubravîyya, sect, tractate, Chagatai.*

\* 22-24 Kasım 2018 tarihlerinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde düzenlenen “4. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi”nde tebliğ olarak sunulmuş ancak yayımlanmamış olan tebliğ metninin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

\*\* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi.

## Giriş

Çağatayca Kübreviyye risalesiyle ilgili bilgi vermeye geçmeden önce Kübrevîlik ve Kübrevî tarikatının kurucu lideri Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ hakkında kısa bilgi vermek önemlidir. Bu sebeple Kübrevîlik tarikatının tasavvuf tarihindeki serüvenine şeyhin hayatıyla ilgili kısa bilgi vermekle başlıyoruz.

Necmeddîn-i Kübrâ, 540/1145'te Hârezmşâhlar (s.t.1098-1219) döneminde, günümüz Özbekistan topraklarında yer alan Harez m şehrinin o zamanlar bir köyü olan Hive'de,<sup>1</sup> doğmuştur.<sup>2</sup> Asıl adı Ahmed'dir ve babası şeyh Nâsıruddîn Ömer b. Muhammed b. Abdullah'tır.<sup>3</sup> Gençliğinde girdiği bütün ilmî tartışmaları kazandığı için "Tâmmetü'l-Kübrâ" lakabıyla meşhur olduğu söylenir.<sup>4</sup> Daha sonraki yıllarda bu lakabın birinci bölümü unutulmuş ve şeyhinin kendisine taktığı Necmeddîn lakabıyla ikinci bölümü "Kübrâ" bir araya getirilmiştir.<sup>5</sup> Dinî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelerek Ammâr-ı Yâser (ö. 582/1186), Ruzbihân-i Kebîr-i Mısırî (ö. 584/1188) ve İsmail Kasrî (ö. 589/1193) gibi şeyhlerin sohbetlerinden istifade etmiştir.<sup>6</sup> İsmâil-i Kasrî, onu Ammâr-ı Yâsir'in yanına göndermiştir. Bir müddet sonra yine şeyhinin emri doğrultusunda Ruzbihân-ı Mısırî'nin yanına gitmiştir.<sup>7</sup> Uzun süre bu şeyhin yanında kalan Kübrâ, onun kızıyla evlenmiş ve iki çocuk sahibi olmuştur.<sup>8</sup> İkinci defa Ammâr'ın yanına gelen Kübrâ, bir müddet onun yanında kaldıktan sonra Harez m bölgesi halkını irşatla görevlendirilmiştir.<sup>9</sup> 618/1221 yılında Moğol ordusunun Harez m'i işgali sırasında bir grup müridiyle beraber şehri savunmaya çalışırken şehit olmuştur.<sup>10</sup> Kübrâ'nın kabri, günümüzde Türkmenistan'ın Köhneürgeç şehri içerisinde bulunmaktadır.<sup>11</sup>

Necmeddîn-i Kübrâ uzun ve felsefî içerikli eserler yerine kısa ve fakat pratik gayeler güden risaleler telif etmiştir.<sup>12</sup> *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâihu'l-Celâl*<sup>13</sup>, *Risâle ile'l-Hâim'il-Hâif min Levmeti'l-Lâim*<sup>14</sup>, *el-Usûlu'l-Aşere*,<sup>15</sup> Şeyh Kübrâ'nın yazdığı eserlerden bazılarıdır.<sup>16</sup> Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı eserlerinin bir kısmı Türkiye'de ve İran'da tahkik ve tercüme edilerek basılmıştır.

Kübreviyye tarikatının zikri, Kelime-i Tevhîd'in ilk kısmı olan "Lâ ilâhe ille'llâh"tır.<sup>17</sup> Necmeddîn-i Kübrâ'nın düşünce sistemine göre cehd ve mücadele şu üç esasa dayanmaktadır:

<sup>1</sup> Eski adıyla Hayvek'tir. Ceyhun Nehri'nin batısında yer alır. Bkz. K. Lestrage, *Buldânu'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, trc. Beşir Frensis, Müessesetü'r-Risâle, ts., s. 493.

<sup>2</sup> Şa'bânî, Ekber, "Necmeddîn-i Kübrâ Ustâdân ve Şâgirdân-ı Vey", *Fasıl-nâme-i Tahassusî-i Edebiyât-i Fârisî Dânişgâh-i Âzâd-i İslâmî-i Meşhed*, Sayı: 20, Dönem: 5, Yıl: 1387, s. 25-34.

<sup>3</sup> Gökbulut, Süleyman, "Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübreviyye-Şiflik İlişkisi", *Marife*, Yıl: 8, Sayı: 3, Kış, 2008, s. 285-308.

<sup>4</sup> Bardakçı, M. Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2000, s. 194; Muhsinî, Menûçehr, *Tahkik der Ahvâl ve Âsâr-ı Necmettin Kübrâ-i Uveysî*, Şirket-i Sehâmî-i Çâp ve İntişârât-ı Kutub-ı İran, Tahran, 1346, s. 2-3.

<sup>5</sup> Muhsinî, *Tahkik der Ahvâl ve Âsâr-ı Necmettin Kübrâ-i Uveysî*, s. 3; *Necmeddin Kübrâ Tasavvufî Hayatı*, Çev: Kara, Mustafa, Dergah yay., İstanbul, 2013, s. 12.

<sup>6</sup> Gökbulut, "Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübreviyye-Şiflik İlişkisi", s. 290.

<sup>7</sup> Kara, *Necmettin Kübrâ Tasavvufî Hayatı*, s. 14.

<sup>8</sup> Muhsinî, *Tahkik der Ahvâl ve Âsâr-ı Necmettin Kübrâ Uveysî*, s. 12.

<sup>9</sup> Câmî, Nureddîn Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Ünsmîn Hadarâti'l-Kuds*, ts, s. 282; Şer'îCawzcanî, Abulhakîm, *Tasavvuf ve İnsan*, Sa'îd Neşriyatı, Kabil, 2. Baskı, 2012, 159-160.

<sup>10</sup> Muhsinî, *Tahkik der Ahvâl ve Âsâr-ı Necmeddîn-i Kübrâ-i Uveysî*, s. 6-7; Zerînkob, *Dunbâle-i Custucû der Tasvuf-ı İrânî*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1387, II, 98.

<sup>11</sup> Bkz. Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yay., İstanbul, 2011, s. 228.

<sup>12</sup> Gökbulut, *Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları*, s. 292.

<sup>13</sup> Fevâihu'l-Cemâl, Musatafa Kara tarafından diğer iki risalesiyle birlikte Türkçe'ye çevrilmiştir. Müştâk Alî tarafından da Farsça'ya tercüme edilerek İran'da basılmıştır. Bkz. Kara, *Necmeddîn-i Kübrâ Tasavvufî Hayatı*, s. 100-173; Gökbulut, *Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları*, s. 292.

<sup>14</sup> Mehsinî, *Tahkik der Ahvâl ve Âsâr-ı Necmeddîn-i Kübrâ-i Uveysî*, s. 171-172.

<sup>15</sup> Necmeddîn-i Kübrâ, *el-Usûlu'l-Aşere*, (Tercüme ve şerh: Abdulgafûr Lârî), nşr. Necîb Mâil Herevî, ts. s. 40-44.

<sup>16</sup> Necmeddîn-i Kübrâ'nı eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2010, s. 102-118.

<sup>17</sup> Kara, *Necmeddîn-i Kübrâ Tasavvufî Hayatı*, s. 82.

1. Tedricî olarak yemeği azaltmak,<sup>18</sup>

2. Mürşid-i kâmil'in iradesine tabi olmak,<sup>19</sup>

3. Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz esası olarak bilinen prensipleri yerine getirmek.<sup>20</sup>

Aynı şekilde Kübrâ'nın semâ' hakkındaki düşüncesinin de olumlu olduğu anlaşılmaktadır.<sup>21</sup>

Necmeddîn Kübrâ'nın, hem Şeyh İsmâil el-Kasrî (ö. 589/1193) hem de Şeyh Ammâr-ı Yâsir (ö. 590/1194) yoluyla gelen iki silsileye sahip olduğu görülmektedir.<sup>22</sup> Bunlardan birincisi onun "hırka-i asıl", ikincisi ise "hırka-i teberrük" silsilesi olarak isimlendirilmektedir.<sup>23</sup> İkinci silsile de farklı şekilde Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır.<sup>24</sup>

Türkistan'da ortaya çıkan üç büyük tarikattan biri olan Kübreviyye'nin<sup>25</sup> kuruluşunun, Necmeddîn-i Kübrâ'nın 580/1184 yılında Harizm'e dönüşüyle başladığı düşünülmektedir.<sup>26</sup> Bu tarihte vefat tarihi arasında geçen otuz yıllık sürede velayet mertebesine ermiştir. Bundan sonra kırk yıla yakın bu topraklarda tarikat faaliyetlerinde bulunan Şeyh Kübrâ altmışa yakın halife yetiştirmiş ve bu sebeple "şeyh-i velî-tıraş" unvanıyla anılmaya başlanmıştır. Kübrâ'dan sonra halifelerinin yoğun irşat faaliyetleri sonucu Kübreviyye tarikatı, XIII - XVI. Yüzyıllarda Orta Asya başta olmak üzere Hindistan, Irak ve Anadolu'ya kadar geniş bir alanda yayılmış ve birçok kola ayrılmıştır.<sup>27</sup> Sünnî anlayışı benimsemiş bir Türk İslam devleti olan Harezmsahlılar döneminde yaşamış ve tarikat faaliyetlerinde bulunmuş olan Şeyh Kübrâ'nın kendisinin Şafi'î mezhebine mensup olmasına rağmen tarikatının ondan sonra özellikle İran bölgesinde Şiileştiği düşünülmektedir.<sup>28</sup> Muhammed Nurbahş (ö. 869/1465)'a bağlı Nurbahşîyye ve Abdullâh Berzişâbâdî (ö. 872/1468)'e bağlı Zehebiyye,<sup>29</sup> meşhur Şii kollarından bazılarıdır.<sup>30</sup>

## I. KÜBREVIYYE RİSALESİ

Çalışma konumuz olan bu risale, Afganistan'ın Andkohy şehrinde merhum Kârî Abdullah Han (ö. 1956) adında bir din âliminin özel kitaplığında bulunmuştur. Risale, birçok Arapça ve Farsça risalenin bulunduğu bir kitap içerisinde yer almaktadır. Risalenin dili, Çağatayca'dır ve ilk sayfasında Besmele'den sonra "Risale-i Kübreviyye ba Lafz-ı Türkî رساله کبروییه بلفظ ترکی" ibaresi dışında risale

<sup>18</sup> Yemeğin tedricî olarak azaltılmasını tavsiye eden Kübrâ, bunu şöyle izah etmektedir. Yemek yeme işi azaltılmadığı sürece ağıâr (nefis, şeytân ve vücut) bununla güç ve kuvvet bulur. Yemek azaltılınca da söz konusu üçlünün ruh üzerinde hâkimiyeti azalır. Bkz. *Fevâihu'l-Cemâl*, (Kara, *Necmettin Kübrâ Tasavvufî Hayatı*) s. 20, 100.

<sup>19</sup> Kübrâ'ya göre mürit, küçük çocuk gibidir. Bulûğ çağına henüz ermemiştir. Bu yüzden onun seçme, irade ve ihtiyarı terk edip o iradeyi güvenilir, tebliğe yetkili bir şeyh-i mürşide vermesi lazım gelir. Sefih kişilere vasî ve velî tayini nasıl kaçınılmaz ise mürit için de şeyhe intisap de öyledir. Bkz. *Fevâihu'l-Cemâl*, s. 100.

<sup>20</sup> Bu şartlar şunlardır: 1. Devamlı abdestli olmak, 2. Devamlı zikretmek, 3. Devamlı susmak, 4. Devamlı halvette bulunmak, 5. Yemeği azaltmak 6. Devamlı şeyhle kalbî rabita ve bağlılık halinde olmak, 7. Devamlı akla gelen şeyleri (havatırı) unutmak ve 8. Allah'tan gelen şeylere razı olmak. Bkz. *Fevâihu'l-Cemâl*, s. 100.

<sup>21</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 17b-18a; Kara, *Necmeddîn-i Kübrâ Tasavvufî Hayatı*, s. 19-20.

<sup>22</sup> Bkz. Gökbulut, "Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübreviyye-Şiilik İlişkisi", s. 290.

<sup>23</sup> Gökbulut, "Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübreviyye-Şiilik İlişkisi", s. 290.

<sup>24</sup> Bu silsile için bkz. Gökbulut, "Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübreviyye-Şiilik İlişkisi", s. 290-291; *Fevâihu'l-Cemâl*, s. 23-25; Algar, Necmeddîn-i Kübrâ, *DİA*, XXXII/502-503.

<sup>25</sup> Diğer ikisi Yesevilik ve Nakşibendîliktir. Bkz. Algar, Necmeddîn-i Kübrâ, *DİA*, XXXII, 500-501.

<sup>26</sup> Bkz. Algar, Necmeddîn-i Kübrâ, *DİA*, XXXII, 501.

<sup>27</sup> Algar, Hamid, Necmeddîn-i Kübrâ, *DİA*, XXXII, 500; Yılmaz, Ömer, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ yay., Ankara, 2015, s. 292.

<sup>28</sup> Bkz. Gökbulut, *Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları*, s. 293; Kara, *Necmeddîn-i Kübrâ Tasavvufî Hayatı*, s. 107-108.

<sup>29</sup> Zehebiyye'nin diğer adı kurucusuna nispetle "Bezişâbâdiyye" olarak da bilinmektedir. Gökbulut, *Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları*, s. 298.

<sup>30</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gökbulut, *Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları*, s. 298-304; *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâitihü'l-Celâl, Ârif-i Nâmî-i Karn-ı Pencum ve Şeşşum-ı Hicrî Şeyh-i Şehîd Necmeddîn-i Kübrâ*, nşr. Muştâk Ali, ts. s. 53-58; Kara, *Necmeddîn-i Kübrâ Tasavvufî Hayatı*, s. 22.

üzerinde ferağ kaydı dâhil herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.<sup>31</sup> Eserin yazılış amacının belirtildiği yerde müellif, kendi adından **Muhammed b. Mahmûd Hivakî** (ö. 990/1585?)<sup>32</sup> diye bahsetmektedir.<sup>33</sup> Risalenin sebab-i telifinden anlaşıldığı kadarıyla müellif, şeyhi olduğunu söylediği **Şeyh Abdullatif-i Câmî** (ö. 971/1564)'nin sohbetlerinde derlediklerini Türkçe olarak kaleme aldığını ifade etmektedir. Müellifin yaşadığı çağı dikkate alarak bu risalenin de XVI. Yüzyılın sonlarında yazılmış olabileceğini düşünüyoruz. Bu sebeple makalemizin başlığında da risalenin XVI. Yüzyıla ait olduğunu belirtmeyi uygun gördük.

## II. RİSALENİN MÜELLİFİ (HOCA MUHAMMED HİVAKÎ)

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Muhammed b. Mahmûd Hivakî'nin, Kübreviyye'nin bir kolu olan Hüseyniyye'nin tarikat liderlerinden Kemaleddîn Hüseyin Hârizmî (ö. 958/1551)'nin<sup>34</sup> halifeleri arasında ismi zikredilmektedir.<sup>35</sup> Ayrıca onun 30 yıl şeyhinin hizmetinde kaldığından ve Taşkent, Şahrhiyye ve Âhengerân bölgesi halklarını işaret etmesinden bahsedilmektedir. Fakat Kemâluddîn Hüseyin-i Hârizmî'nin oğlu Şerifuddîn-i Şerîfi ise babasının 300 müridiyle yaptığı hac yolculuğunu anlattığı *Câdetü'l-Âşikîn* adlı eserinde müellifimiz (Hace Mohammed Hivakî)'nin isminden bahsetmemektedir.<sup>36</sup> Bir diğer husus ise, müellif, risalenin giriş kısmında da eserin yazıldığı döneme işaret etmediği için onun hangi Özbek hanının saltanatında olduğu dönemde yaşadığını kesin olarak söylemek de zordur. Müellifin Türk cemaati için yazdığını söylemesi ve akıcı bir Türkçe (Çağatayca) kullanmasından kendisinin Türk asıllı olduğunu söylemek mümkün olduğu halde kendisinden sonra Kübreviyye tarikatına kimlerin öncülük ettiği ise henüz bilinmemektedir. Risalede o, kendisini on üç (13) silsilede Necmeddîn-i Kübrâ'ya bağlamaktadır.<sup>37</sup> Bu meşâyih silsilesinde Hace İshak Hottalânî ve Mir Abdullah Burziş Âbâdî gibi Kübreviyye'nin İran'da gelişen Şii kollarının şeyhlerinin isimleri de yer almaktadır.

## III.ŞEYH ABDULLATİF-İ CÂMÎ

Müellifin şeyhimiz diye bahsettiği Abdullatif-i Câmî, XVI. Yüzyılın sonlarına doğru yaşamış mutasavvıf, şair ve âlimdir. Abdullatif-i Câmî, Şeyh Muhammed Habûşânî (ö. 938/1532)'nin de mürididir.<sup>38</sup> Uzun süre mücahide ve riyazetle meşgul olan Camî, şeyhinin vefatının ardından irşat faaliyetlerine başlamıştır. Abdullatif-i Camî, İran'dan hacca gitmiş, hac yolculuğu sırasında Osmanlı sultanı Sultân Süleyman Han'la görüşmüş ve bir süre onun sarayında ikamet etmiştir. Bu padişah tarafından çok saygı ve itibar gören Abdullatif-i Câmî'nin hac dönüşünde İstanbul'da Kübreviyye'nin Sünnî bir kolu olan Hüseyniyye'nin şeyhi Kemâluddîn Hüseyin-i Hârezmî ile görüştüğü ve aralarında şöyle bir diyalog geçtiğini yine *Câdetü'l-Âşikîn*'in müellifi Şerifuddîn Hüseyin Şerîfi anlatmaktadır:

“Şeyhimiz İstanbul'da kendilerine tahsis edilen mekândaydılar. Şeyh Abdullatif-i Câmî, hac yolculuğundan gelmişlerdi, teşrif buyurdular... Hâsıl kelâm, meclis güzeldi. Sohbetler sonunda şeyhimiz başlarındaki takayı çıkarıp Şeyh Abdullatif-i Câmî'nin başına koydular. Bunun üzerine Şeyh Abdullatif-i Câmî, bana taka giydirmeyin, çünkü Arabistan'da Araplar bu takayı kimin başında

<sup>31</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 1a.

<sup>32</sup> Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Hace Muhammed Hivakî'nin, Kübreviyye'nin bir kolu olan Hüseyniyye'nin kurucusu Kemaleddîn Hüseyin b. Şehâbeddîn Hârezmî (ö. 958/1551)'nin halifelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Muhammed Hivakî'nin XVI. Yüzyılın sonları ve XVII. Yüzyılın başında Maverâünnehir bölgesinde irşat faaliyetlerinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Bkz. İmâmî, Alî Eşref, “Silsile-i Kübreviyye-i Zehebiyye pes az Hâcî Muhammed Habûşânî”, *Püjûhişnâme-i İrfan*, Sayı: 11, Yıl:1393, s. 2-18, ss. 10.

<sup>33</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 1a.

<sup>34</sup> Kemâluddîn Hüseyin-i Hârezmî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Anûşe, Hasan, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî*, C. 1, Âsiyâ-i Merkezî, Müessesesi-i Ferhangî ve İntişârâtî-i Dânişnâme, 1. Baskı, Tahran, 1375, s. 709.

<sup>35</sup> Geniş bilgi için bkz. İmâmî, Ali Eşrafi ve Murgakî, Muhsin Şerfâî, “Silsile-i Kübreviyye-i Zehebiyye pes ez Hâcî Muhammed Habûşânî”, *Püjûhişnâme-i İrfan*, Dönem: 2, Sayı: 11, Yıl: 3-2015, s. 1-18.

<sup>36</sup> Bkz. Şerîfi, Şerifuddîn Hüseyin, *Câdetü'l-Âşikîn*, nşr. Resûl Caferiyân, *Peyâm-i Baharistân*, Yıl: 4, 1390, Sayı: 13, s. 11-23.

<sup>37</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 7a.

<sup>38</sup> Muhammed Habûşânî'nin hayatı hakkında bkz. Nisârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, s. 92-93; Şuşterî, Kâdî Nurullah, *Mecâlisü'l-Muminîn* (I-II), İmâmî, Kitab Furûşî-i İslâmî yay., Tahran, 1377, s. 156-157.

görseler, *Rafîzî* diyor ve hakaret ediyorlar, buyurdular. Bu sözü duyan şeyhimiz: “*Hayır iş yapmaya çabala ve ne giyersen giy, tacı başına ilmi omuzuna al*”, buyurdular... Ve hacca vardığımızda söz konusu şeyhin buyurduğu gibi Araplar bizim kafiledakilere benzer muameleyi yapmaya başladılar. Birkaç gün geçince dervişlerin durumu (Râfîzî olmadıkları) anlaşıldı ve Araplar da gerçeği anladılar. Daha sonra saygı gösterip bizim kafileden her kimi görürlerse birbirlerine: “Bu, Acem şeyhinin kıyafet ve giyinme tarzıdır” diyorlardı. Bu olaydan sonra Mâverâünnehir’den gelen tüm hacılar, Arapların sözlü tacizinden kurtulmuş oldular.”<sup>39</sup> Abdullatif-i Câmî’nin 963/1556’de Harizm’de vefat ettiği belirtilmektedir. Nev’izâde Atâyî’nin belirttiğine göre Abdullatif-i Câmî, “Kübrevî zikrini Sultan Süleyman Han huzurunda icra ederek bu yürüyüşe farklı bir renk katmıştır.” Camî, ayrıca İstanbul’da Yeseviye ve Nakşibendiye dervişlerinden ve Yeseviye ile ilgili meşhur Cevahirü’l-Ebrâr’ı kaleme alan Hazînî’ye Kübrevî hilafeti vererek Türkistan bölgesinde iç içe olan bu üç yolu Asya ve Avrupa’nın buluştuğu topraklarda bir araya getirmiştir.<sup>40</sup>

#### IV. RİSALENİN İÇERİĞİ VE MUHTEVA TAHLİLİ:

Kübrevîliğin temel prensiplerinin ele alındığı otuz dokuz varaktan müteşekkil Çağatayca bu risale, yedi fasla ayrılmıştır. Bu fasıllar özet olarak şöyledir:

1. İnsanın yaratılışı faslı: *Risale-i Kübreviyye*, v. 1b-2a
2. Nafile ibadetler: *Risale-i Kübreviyye*, v. 2b-5a
3. Şurût-ı Semâniye: *Risale-i Kübreviyye*, v. 5a-6b
4. Silsile-i meşâyih: *Risale-i Kübreviyye*, v. 6b-8a
5. Âdâb: *Risale-i Kübreviyye*, v. 8a-11b
6. Etvâr-ı seb’a: *Risale-i Kübreviyye*, v. 11b-17b
7. Semâ’: *Risale-i Kübreviyye*, v. 17b-19a.

Müellifimiz yukarıdaki fasılların anlatımına geçmeden önce risalenin telif ediliş sebebiyle ilgili şu bilgiyi vermektedir:

“Allah’a hamd ve Resulüne salât ve selamdan sonra tarikat dostlarından ve hakikat sırlarını arayanlardan bazı kimseler gelerek: Süluk vadisinde, meşâyihin tasavvuf eğitimi ve terbiyesi için birçok risale yazdıklarını ve bunların (çoğunun) Farsça olduğunu, ancak Türk cemaati için Türkçe olarak kaleme alınmasının daha uygun olacağını beyan ettiler. Gerçi bu fakir, hakir ve kesîru’t-taksîr Muhammed b. Mahmûd Hivakî, bu iş için gerekli evsafı ve nitelikleri taşııyordu. Ama dostların hatırını kırmayıp, onlara itaati vacip bilip şeyhimiz ve mürşidimiz hacîyü’l-Haremeyni’ş-Şerîfeyn Hazret-i Mahdûm Şeyh ve Mürşid-i ale’t-Tahkîk Şeyh Abdullatif Câmî (k.s)’nin hizmetlerinde gördüklerinden ve işittiklerinden birkaç kelime topladı. Eğer dil sürçmemiz ve hatamız olursa değerli büyüklerimizden ve küçüklerimizden ümidim, kusurlarımızı örtüp onların ıslahı için çaba gösterebilirler. Başarıyı veren Allah’tır. Rabbimiz bize yeter. O ne iyi bir dosttur! O ne iyi bir yardımcıdır!”<sup>41</sup>

##### 1.Fasıl: İnsanın Yaratılışı Beyanında

Bu fasılda, müellif insanın yaratılış aşamalarını anlatan “Müminûn Suresi” 12-14. ayetini zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Ruh insan kalıbına girdiği zaman Cenab-ı Allah ile ruh arasında yedi perde meydana geldi. Buna “Etvâr-ı Seb’a” yani “Yedi Tavr” diyorlar.<sup>42</sup> Bu yedi tavr şöyledir: 1. *Tavr-ı Kâlib*, 2. *Tavr-ı Nefis*, 3. *Tavr-ı Kalb*, 4. *Tavr-ı Sır*, 5. *Tavr-ı Rûh*, 6. *Tavr-ı Haft*, 7. *Tavr-ı Gaybî’l-Guyûb*’dur.”<sup>43</sup> Daha sonra bu yedi tavrın aşılma yollarını anlatmakta ve insanoğlunun bulunduğu süflî mertebeden yakînî mertebeye erişmede yapması gerekenleri ayetler ve hadisler ışığında açıklamaktadır.<sup>44</sup>

<sup>39</sup> Şerîfi, *Câdetü’l-Âşikin*, s. 51’den özetle.

<sup>40</sup> Geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, “Türkistan Işığı Necmeddîn-i Kübrâ”, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir, 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, ss. 99-102; Nisârî, Hoca Hasan, *Müzekkir-i Ahabâb*, nşr. Nacîb Mâil Hirevî, Neşr-i Merkez, 1377, s. 218-220; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 176-177.

<sup>41</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 1a-1b.

<sup>42</sup> Nefsin yedi derecesine göre değişen hallere de, Etvâr-ı Seb’a denilmiştir. Bkz. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka yay., İstanbul, 2005, (Etvâr-ı Seb’a maddesi).

<sup>43</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 2a.

<sup>44</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 2a-3b.

## 2.Fasıl: Nafile İbadetler Beyanında

Nafile ibadetlere ve riyazete çok önem verilen Kübrevîlikte müridin boş vakitlerini sürekli ibadetle geçirmesi tavsiye edilmektedir. Risalenin müellifi bu fasılda nafile ibadetlerin önemini, onların nasıl yapılacağını, nafile ibadetler sırasında okunacak duaları teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. O, bu faslın başında şöyle demektedir: Bilesin ki ey tarikat yolunun sâliki ve dergâhın hizmetçisi! Başarı, her kimin ortağı olursa farz ibadetleri yerine getirmekle yetinmeyip gecesini ve gündüzünü çeşitli nafile ibadetlere ayırsın.<sup>45</sup> Tâ ki şu kudsî hadisın mazmunundan faydalansın:

“Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşımaya devam eder, sonunda ben onu severim. Onu sevdim mi artık Ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. O, benimle duyar, benimle görür, benimle konuşur, benimle beraber tutar ve benimle birlikte yürür...”<sup>46</sup>

Devamında müridin yapmaması ve kaçınması gerekenleri açıklayarak şöyle demektedir: “Yalan ve riya bütün günahların başında gelir. Riyâ, bütün (salih) amelleri yok eder”. Ve yalan söylemekle alakalı bir Hadis-i Şerifte şöyle gelmiştir: “Bir kişi yalan söylerse, yetmiş bin melek ona lanet eder”.<sup>47</sup> Marifet ehli bu yüzden şöyle demişlerdir: Dört sözden dili saklamak lazımdır:

Birincisi yalan; ikincisi gıybet; üçüncüsü Allah Teâlâ’dan şikâyet etmek ve dördüncüsü de kendini tarif etmek. Bu sebepten Hz. Ebu Bekir (r.a) mecbur kalmadıkça konuşmamak için on iki yıl boyunca ağızları içerisinde küçük bir taş parçası saklamışlardır.<sup>48</sup>

## 3.Fasıl: Şurût-ı Semâniye Beyanında

Müellif, müridlere hitaben yazdığı bu bölümde Cüneyd Bağdadî’nin tarikatı olarak bilinen sekiz prensibi yerine getirilmesi gerektiğini anlatmaktadır.<sup>49</sup> Bunların her birini tafsilatlı bir şekilde açıkladıktan sonra bu şartların faydalarından bahsetmektedir:

“Ey sâdik murid, bilesin ki bu yolun talipleri için âdâb ve şartlar çoktur. Fakat silsilemizin pîri Cüneyd Bağdadî (k.s), sekiz şart tayin etmişlerdir. Bu şartlara uygun amel etmeyen salık, süluk edemez.”<sup>50</sup> Bu şartlar, (1) “Devamlı abdestli olmak<sup>51</sup>, (2) Zikirle meşgul olmak<sup>52</sup>, (3) Susmak<sup>53</sup>, (4) Halvette bulunmak<sup>54</sup>, (5) Tedricî olarak yemeği azaltmak<sup>55</sup>, (6) Akla gelen havâtırı ve gereksiz şeyleri unutmak<sup>56</sup>, (7) Şeyhiyle kalbî rabîta ve bağlılık halinde bulunmak<sup>57</sup>, (8) Allah’tan gelen şeylere (kazaya) razı olmak” şeklindedir ve bunlar devamlı yapılmalıdır.<sup>58</sup>

## 4.Fasıl: Meşayih Silsilesi Beyanında

Bu fasılda müellif, kendisinden icazet aldığı şeyhinden itibaren Kübrevîlik tarikatının meşayih silsilesinin isimlerini zikreder. Müellifin kendisinden itibaren Necmeddîn-i Kübrâ’ya kadar olan meşayih silsilesinde aşağıdaki on iki Kübrevî şeyhinin adları yer almaktadır:<sup>59</sup>

<sup>45</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 3a.

<sup>46</sup> *Sahih-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh* (I-II), çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner yay., Konya, 2004, II, 752 (Hadis: 2114).

<sup>47</sup> Müellifin zikrettiği yalan söylemekle ilgili yukarıdaki Hadis, Şîû âlim el-Meclisî’nin Bihâru’l-Envar adlı eserinde şöyle geçmektedir. عَذْرٌ لِعَنْتِهِ سَبْعُونَ أَلْفًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ Bkz. el-Meclisî, Şeyh Muhammed Bâkır, *Biharu’l-Envâr*, Thk. Lecnetu’n mine’l-Ulemâ ve’l-Muhakkikîn ve’l-Ehîssâ’iyîn, Müessesetü’l-E’lemî li’l-Matbû’ât, I.Baskı, Beyrut, 2008,, LXIX, 263.

<sup>48</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 4b.

<sup>49</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gökbulut, Süleyman, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, Sayı 36, ss. 201-231.

<sup>50</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 5a.

<sup>51</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 5a.

<sup>52</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 5b.

<sup>53</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 5b.

<sup>54</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 5b.

<sup>55</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 5b.

<sup>56</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 6a.

<sup>57</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 6a.

<sup>58</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 6a.

<sup>59</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 7a.

1. Şeyh Abdullatif Câmî (ö. 971/1564)
2. Hacı Muhammed Habûşânî (ö. 938/1532)<sup>60</sup>
3. Şeyh Reşîdüddîn Bidâbâdî veya Bidâvâzî (ö. 860/1455)<sup>61</sup>
4. Emir Abdullah Burzişâbâdî (ö. 893/1487)<sup>62</sup>
5. Şeyh Hâce İshâk Hottalânî (ö. 828/1424)<sup>63</sup>
6. Mîr Seyyid Alî Hemedânî (ö. 786/1385)<sup>64</sup>
7. Şeyh Mahmûd Müjdekânî (ö. 766/1365)<sup>65</sup>
8. Alauddevle Simnânî (ö. 786/1384)<sup>66</sup>
9. Şeyh Nureddîn Abdurrahman İsferrâinî (ö. 717/1317)<sup>67</sup>
10. Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Hârakânî (ö. 425/1034)<sup>68</sup>
11. Şeyh Radiyyüddîn Lâlâ (ö. 642/1244)<sup>69</sup>
12. Şeyh Mecduddîn Bağdâdî (566-606/1161-1210)<sup>70</sup>

Müellif, Necmeddîn-i Kübrâ'dan Hz. Peygamber'e kadar olan silsilede de, kendisine Ammâr Yâsir yoluyla gelen Hırka-i Teberrük'ü zikretmektedir.<sup>71</sup>

### 5.Fasıl: Âdâb Beyanında

Müellif, bu bölümde tasavvuf adabını, “(1) *Edeb ba - Hak*: Yani Hak Teâlâ'ya karşı edepli olmak, (2) *Edeb ba - Peygamber*: Peygamber (s.a.s)'a karşı edepli olmak ve (3) *Edeb ba - Şeyh*: Şeyhine karşı edepli olmak” şeklinde üç başlık altında ele almaktadır. Daha sonra bunların her birini ayrı ayrı açıklamaktadır.<sup>72</sup>

*Edeb ba - Hak* konusunda “insanlar, avâm, havas ve ehass-ı havâs” olmak üzere üç gruba ayrılırlar.

Avamın edebi, Cenab-ı Allah'a itaat edip O'nu her duruma vâkıf bilmektir. Havasın edebi ise tüm işlerini Cenâbı Allah'a havale etmek ve başına gelen her şey konusunda razı olup hoşnut olmaktır. Ehass-ı Havas'ın edebi ise fiillerini ve sıfatlarını Allah Teâlâ'nın fiilleri ve sıfatlarında fâni kılmaktır.<sup>73</sup>

<sup>60</sup> Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Nisârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, s. 92-93; Şuşterî, Kâdî Nurullah, *Mecâlisü'l-Müminîn* (I-II), İmâmî, Kitab Furûş-i İslâmî yay., Tahran, 1377, s. 156-157; “*Silsile-i Kübreviyye-i Zehebiyye pes az Hâcî Muhammed Habûşânî*”, s. 3-4.

<sup>61</sup> Geniş bilgi için bkz. Gökbulut, “Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları”, s. 303; Nisârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, s. 41; Hâciyân Pûr ve Pirûzân Hâdî, “Tarika-i Zehebiyye der Asr-i Safevî”, *Tarihname-i İran ba'd az İslâm*, Dönem: 7, Sayı: 13, Güz ve Kış, Yıl: 1395, s. 25-50.

<sup>62</sup> Bkz. Gökbulut, “Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları”, s. 302-303.

<sup>63</sup> Bkz. Şuşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, II, 143-146; Yüksel, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, İzmir, 2009, s. 128-129.

<sup>64</sup> Bkz. Gökbulut, “Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları”, s. 297-298; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 300; <https://erfaniran.wordpress.com/2014/03/08/104-حضرت-مير-سيد-علي-همدانی->

<sup>65</sup> Bkz. Gökbulut, “Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları”, s. 298; *Kübreviyye Risâlesi*, v.7a; Simnânî, Alauddevle, *Çehl Meclis*, nşr. Abdurrafi' Hakikat, İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1378, s. 66-67; <http://gardeshgariiran.ir/آرامگاه-شيخ-محمود-مزم-دقانی/>.

<sup>66</sup> Geniş bilgi için bkz. Şuşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, s. 134-138; Simnânî, Alauddevle, *Çehl Meclis*, nşr. Abdurrafi' Hakikat, İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1378, s. 34-103; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 294-297; Gökbulut, “Sünnî Bir Tarikatın Şiileşen Kolları”, s. 296-297.

<sup>67</sup> Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Simnânî, *Çehl Meclis*, s. 35-42; Fusenkarî, Gulamrıza, *Meşâhir-i Ricâl-i İsferrâin*, Bünyâd-i Pujûhişhâ-i İslâmî yay., Meşhet, 1381, s. 132.

<sup>68</sup> Bkz. Uludağ, Süleyman, Hârakânî, *DİA*, XVI, 93-94; Minüvî, Müctebâ, *Ahvâl ve Akvâl-ı Şeyh Ebu'l-Hasan Hârakânî*, İntişârât-i Gulşan, Tahran, 1374, s.34-96.

<sup>69</sup> Bkz. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 292-293; Şuşterî, *Mecâlisü'l-Müminîn*, s. 133-134; Fusenkarî, *Meşâhir-i Ricâl-i İsferrâin*, s. 120-122; Muhsinî, *Tahkik der Ahvâl ve Âsâr-i Necmeddîn-i Kübrâ-i Üveysî*, s. 109-112.

<sup>70</sup> Mecduddîn Bağdâdî'nin hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. <http://olama-orafa1393.ir/?p=9630>; Muhsinî, *Tahkik der Ahvâl ve Âsâr-i Necmeddîn-i Kübrâ-i Uveysî*, s. 77-86.

<sup>71</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 7b.

<sup>72</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v. 8a.

<sup>73</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 8a.

*Edeb ba - peygamber* ise “her daim dua ve niyazla Hz. Peygamber’in ruhlarından medet ummak ve yardım dilemektir. O zatı (s.a.s) Hak Teâlâ ile kulları arasında vasıta bilmek ve tüm mahlûkatı O’nun (s.a.s) zatı hürmeti sebebiyle var olduğunu bilmek gerekir. Ayrıca tüm sünnetlerine amel etmek lazımdır”<sup>74</sup>

*Edeb ba - Şeyh* konusunda müellif, müridin şeyhine karşı yapması ve yapmaması gereken şeyleri ve onların sebeplerin açıklamaktadır. Bu edeplerden bazıları şöyledir:

Mürid, bir şeyh-i kâmil, mükemmel ve ruhsat sahibinin huzurunda itiraz ve inkârdan çekinmelidir. Ve şeyhini, kendisi gibi âciz olduğunu düşünmemelidir. Farkında olmadan da onun kemâlatını inkâr etmemelidir. Şeyhin fiillerinden ve hallerinden uygun olmadığını düşündüğü bir durumla karşılaşır, onu bir hikmete havale edip kendi noksanlığına hamletmelidir. Kendisini, şeyhin sohbetine ve nazarına layık görmemelidir. Ancak şeyhin sohbetinden de uzak kalmamalıdır. Şeyhin huzurunda bir ayağını diğer ayağının üzerine atıp oturmamalıdır. Şeyh bir şey sorarsa -şeyhi izin vermediği sürece- cevap vermeye kalkışmamalıdır. Gönünden geçen her sözü şeyhin yanında cesaretlenip haddinden izafe konuşmamalıdır. Tüm vücut azalarını ayıp işlerden saklamalıdır. Şeyhinin yüzüne kötü bakmamalıdır. Şeyhin sohbetinde başka şeyler düşünmemelidir. Daim şeyhin gönlüne müteveccih olmalıdır. Şeyhin sohbetindeyken nafil namaz kılmak için kalkıldığında şeyhinden daha fazla nafil namaz kılmamalıdır. Eğer şeyh nafil namaz kılmak için kalkarsa, mürid her ne kadar nafil namaz kılmış olsa da yine de kılmalıdır. Gölgesinin şeyhinin üzerine düşmemesi için gündüz güneşte gece de elinde lambayla şeyhin önünden geçmemelidir. Şeyhin huzurunda dizlerinin üstünde oturmalıdır. Sohbet dinlemeye memur edildikten sonra artık bahaneler uydurup kaçış yolu aramamalıdır. Ve sonra çabucak halvete girmelidir. Şeyhin sohbetini işin esası ve bel kemiği bilmelidir. Şeyhini gördüğünde ve sesini işittiğinde yerinde oturmamalı ve ayağa kalkmalıdır. Eğer kalkamayacak durumda ise önce şeyhin batınına teveccüh etmelidir. Eğer şeyhin batınından takdir cevabı gelirse ne iyi; yoksa şeyhine bir şey soracağı zaman “Bast halinde” sormalıdır. Şeyh cevap vermediyse ısrar edip şüpheye düşmemelidir. Şeyh bir olay anlattığında “*ben bu şekilde gördüm*” dememeli ve “*bir derviş bu şekilde görmüş*” şeklinde ifade etmelidir. Derviş, diğer dervişler arasında bilgelik taslayıp üstünlük iddiasında bulunmamalıdır. Şeyhin oturduğu yere oturmamalıdır.<sup>75</sup> Şeyh orada olmasa da ona sırtını döndürmemelidir. Eğer şeyhin ayağına başını koymak ihtiyaç olduğunda, secde edenlere benzememesi için alnını onun ayağı üzerine koymamalıdır. Şeyhiyle veya kendisinden büyük dervişlerle tokalaşır veya onlarla beraber tavaf ederse ellerini onlardan daha yukarıya kaldırmamalıdır. Şeyh her işe buyurduğunda sebep ve hikmet sormadan yapmalıdır. Zira tasavvuf büyükleri, eğer bir müridin şeyhine hayır, derse hiçbir zaman iflah olmayacağını belirtmişlerdir. Yine mürid, şeyhini, zahir ehliyle meşgul olduğunu görürse, onun zahirini zahirle, batınını da batın ile bilmelidir. Ayrıca şeraitin menetmediği ve şeyhin heybetini ve azametini müridin gözünde artıran her bir işi, mürid yapmakta serbesttir.”

Müellif, bu bahiste, müridin, halvette iken yapması gereken erkân ve âdâbı da anlatmaktadır: “Halvette adâb ve şartlar çoktur. Fakat mürid yukarıda zikredilen Cüneyd-i Bağdadî’ye ait sekiz şartı yerine getirmekten kaçınmamalıdır. Ayrıca hislerini kapattığını fiilen göstermesi gerekir. Halvette yalnız oturması gerekir. Halvette oturacağı yerin eni bir yarım karış ve uzunluğu da iki yarım karış uzunluğunda olacaktır. Halveteyken kapısına perde çeksün ve beş duyusu da kapalı olsun. Abdest almak veya farz namazlar için dışarı çıkmak isterse çıkabilir. Yoksa sebepsiz yere halvetten dışarı çıkmamalıdır. Bu maksatlar için dahi çıksa etrafa bakıp çok fazla oyalanmamalıdır. Dışarı çıktığında da duyuları dağılmaması için başına bir aba veya havlu alıp çıkmalıdır. Ayrıca gönlünün nurunun zail olmaması için dışarı çıktığında da başka kimseyle konuşmamalıdır. Abdest alınca da halvete dönüp şükür namazı kılmalıdır. Sonra da abdest alıp *Zikr-i Çar-ı Darb*<sup>76</sup>a meşgul olsun.”<sup>77</sup>

<sup>74</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 8a.

<sup>75</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 9a.

<sup>76</sup> Kübrevilikte bu zikrin şu şekilde yapıldığı anlatılır: “Mürid öncelikle bağdaş kurarak kibleye doğru oturur. Bütün gücüyle, göbeğinden yukarıya doğru nefes alarak “lâ” kelimesini söyler. Sonra “ilâhe” kelimesini sağ tarafına doğru verir. Bundan sonra “illâ” diyerek nefes alır ve sol tarafındaki kalbinin üstüne “Allah” kelimesini vurur. Böylece Allah lafzının harareti kalbe ulaşır ve kalbin içindeki bütün arzular yanar.” Bkz. Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 243.

<sup>77</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 9b.



Müellif, müridin, şeyhine karşı edepli olması bahsinin devamında ayrıca yemek yemenin adâbından ve misafire karşı nasıl davranılması gerektiğinden de bahsetmektedir.<sup>78</sup>

#### 6.Fasıl: Etvâr-ı Seb'a Beyanında

Nefsin yedi derecesine göre değişen hallere de, Etvâr-ı Seb'a denilmiştir.<sup>79</sup> Bu yedi tavır şöyledir: 1. *Tavr-ı Kâlib*, 2. *Tavr-ı Nefis*, 3. *Tavr-ı Kalb*, 4. *Tavr-ı Sır*, 5. *Tavr-ı Rûh*, 6. *Tavr-ı Hafî*, 7. *Tavr-ı Gaybî'l-Guyûb*” şeklindedir.<sup>80</sup> Müellif, risalede bu yedi tavırda edilmesi gereken zikirleri ve bu zikirler sonucunda kurtulan nefsin eriştiği mertebeleri anlatmaktadır.<sup>81</sup> O, bu tavırları şöyle açıklamaktadır:

“...Öyleyse gönlün salahı zikirle olur. Gönül hastalıklarına şifa olması için zikir ta’liminin, faziletli bir kimse tarafından olmalıdır ki “*Ancak, Allah’a kalb-i selim ile gelenler (o günde fayda bulurlar)*”<sup>82</sup> ayetinin özelliği ona nasip olsun. Kalb-i selim ise beşeriyet tasfiyesiyle hastalıklardan arındırılmış ve sağlığına kavuşmuş kalptir.<sup>83</sup>

Müellif, gönlün hastalığının yedi sebepten kaynaklandığını belirtmektedir. *Bunlar*: 1-Hırs, 2-Tul-i Emel (bitmeyen arzu), 3- Bedenin rahat talep etmesi, 4- Haset etmek, 5- Kendini beğenmişlik, 6- Cimrilik ve 7- Tamah etmektir. Bunların her birinin şifası yine zıddıyla olur. Yani: Hırs’ın şifası kanaatle, tûl-ı amel’in şifası ölümü yâd etmekle, beden rahatlığının şifası riyazetle, haset etmenin şifası kazaya razı olmakla, kendini beğenmişliğin şifası ihlâsla cimriliğin şifası cömertlik ve sahavetle, tamahın şifası da halktan ümidini kesmek ve Hak Teâlâ’nın keremine güvenmekle olur” demektedir.<sup>84</sup>

Tasavvuf büyükleri, şu beş işi devamlı yapılması halinde gönlün, hastalıklardan kurtulduğunu ve korunduğunu belirtmişlerdir: Bunlar: 1-Salih insanlarla oturup kalkmak, 2- Kurân Okumak, 3- Karnı boş olmak, 4- İbâdet için geceleri kalkmak, 5- Sabahleyin Cenabı Allah’a dua ve niyazda bulunmaktır.<sup>85</sup>

Ne zaman ki gönül hastalıktan selamete erişip zikirle arındırılırsa ve beş bâtinî duygusu açılırsa, gayb âlemini yani *Melekût, Ceberût, Lâhût* ve *Nâsût* âlemlerini müşahade etmeye başlayacaktır.<sup>86</sup>

Bunların müşahedesini, gönlün arındırılması ve hastalıklardan selamete olmasına bağlıdır. Hazık doktorlar, gönül hastalığının tedavisinde ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları: “ilk önce nefis tezkiyesi olmadan kalp tasfiyesi olmaz” demişlerdir. Fakat önce tezkiye vermek, kısa ömre sığmadığı için Kübreviyye Tarikatı şeyhleri öncelikle gönül tezkiyesi için çabalamışlardır. Çünkü kalp safâ bulursa ilahî feyze mazhar olup Hakk’ın cezbesi de hâsıl olursa birçok yerilmiş sıfat, ömrü boyunca elde edemeyeceği kadar övülmüş sığata dönüşür.<sup>87</sup>

Müellif, daha sonra zikirle meşgul olan müridin, bu tavırlarda göreceği nurları ve bu nurların renklerini, Necmeddîn-i Kübrâ’nın renkler sembolizmiyle açıklamaktadır.<sup>88</sup> “Bilesin ki ey salık, zikirle meşgul olan her kimse zikrin nurunu görür. Zikrin meşalesi her tarafa yayılır. O nur, halveti aydınlatır. Abdest nuru ise yıldız gibi parlaktır. Eğer biraz büyük olursa güneş gibi olur ve yine halveti aydınlatır. Salık, eğer vücut azalarını şeriatla süslerse zikrin nuru ona yeşil renkte görünür. Yeryüzünü de yeşil renkte görür. Nefse tezkiye vererek onu geliştirirse zikrin nurunu mavi renkte görür. Şeytanın nuru ise bulanık ve koyu renktedir. Salık’ın canını sıkır ve ona acı verir. Zikretmek ona zor gelir ve bütün vücudunu yorgun hisseder. Tam itikat sahibi sadık bir mürid ise pir-i kâmilin huzuruna varmakla kurtulur”.<sup>89</sup> Hakkânî nurun rengi ise kırmızı akik rengindedir. Salike gayet güzel görünüp, gönlünde büyük bir zevk meydana getirir ve bir lamba veya kandil gibi apaydın olur. Eğer sâlik meyvesi olan bir bahçe görürse bu, onun gönlünün mamur olduğu anlamına gelir. Kendisini çamur işiyle uğraştığını

<sup>78</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 10a-10b.

<sup>79</sup> Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Etvâr-ı Seb’a maddesi).

<sup>80</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, 1b.

<sup>81</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 11b-12a.

<sup>82</sup> *es-Saffât*, 37, 89.

<sup>83</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 13a.

<sup>84</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 13a.

<sup>85</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 13a.

<sup>86</sup> *Risâle-i Kübreviyye*, v. 13a.

<sup>87</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 13b.

<sup>88</sup> Necmeddîn-i Kübrâ, müridin seyr-ü süluk esnasında karşılaştığı halleri, bazı makamları ve merhaleleri anlatırken renkler sembolizmine başvurmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Gökbülüt, *Necmeddîn-i Kübrâ, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 272-275.

<sup>89</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v.13b.

görürse bu, onun gönlünün salahına ve tamir edilmesine yorumlanır. Eğer sulu bir kuyudan su çektiğini görürse o da gönül olur. Ka'be, Arş, meşicid, hankâh, medrese, kitap, ayna gibi şeyler de gönül anlamına gelir. Gerçi gönlün sureti çoktur ve yukarıdakilerle sınırlı değildir. Ancak hepsini burada zikretmek zordur ve salık onları, zamanla mücahede ile görür.<sup>90</sup>

Gönül safa bulduğu anda 'Tavr-ı Sırr'ın nuru, onu aydınlatmaya başlar. Tavr-ı Dil/Gönül Tavrı'ndan bir aşama yükseğe çıkar ve "Velâyet Mertebesi"ne dâhil olur. Tecelliyât etkisinden de müstefid olur. Mûkaşefe, mûkâleme ve münacat devletine müşerref olur. Ledünnî ilim de ona nasip olur. Salık eğer süt görse veya içse veyahut bal görse veyahut da ondan yerse Ledünnî ilminin sureti olur. Tavr-ı Sırr'ın nuru ise beyaz olur. Bu tavırda müşahedeler, fillerin tecelli etmesi gibi olaylar nasip olur.<sup>91</sup>

Tavr-ı Ruh'un nuru ise koyu sarı renktedir. Bu renk de güzeldir. Ruh mertebesinin tecellisinin kemal noktasında durur. Ta ki mürid, Cenab-ı Allah'ın yeryüzündeki halifeliğine layık ve münasip olsun. Bu mananın husulü noktasında meşayih ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bazıları nezdinde ise nefis, gönül tasfiyesi yapılmadan ve sır tecellisi de olmadan ruh tecellisi olmaz. Tarikatımızın şeyhleri bu hususta şöyle buyurmuşlardır: "Her kim gönül tasfiyesini iyi yaparsa, hem nefis tezkiyesi hem de ruh tecellisinin ona nasip olacağı umulur". Ve *Kim bana bir karış yaklaşırsa, Ben ona bir zira' yaklaşırım*<sup>92</sup> Kutsî Hadisi'nin mazmununda olduğu gibi İlâhî inayet ve bitmeyen bağışlar kendisine verilir. Ayrıca Ulûhiyet fazlı ve feyzi sürekli kendisine doğru akarsa, yıllar boyu süren mücadele ile kazanılan nefis tezkiyesi, gönül tasfiyesi, sır ve ruh tecellisi, bir saat içerisinde ona nasip olur ve bin yıllık işi, bir saatte yapar.<sup>93</sup>

Müellif, bu bahsin sonunda müride zahir olan Tecelliyât ve Sıfât-ı İlâhî'den ve onun çeşitlerinden de bahsetmektedir.<sup>94</sup> Daha sonra Semâ' bahsine geçmektedir.<sup>95</sup>

#### 7.Fasıl: Semâ' Beyanında

Bu bölümde müellif, Sema'nın tanımını yaptıktan sonra onun çeşitlerinden, şerait ve adabından bahsetmekte ve daha sonra onun kimlere helal ve hangi tabakaya haram olduğundan şöyle söz etmektedir: "Bilesin ki ey sadık derviş ve ey âşık mürid! Semâ'nın manası lügatte işitmek demektir. Güzel sesi işitip ruhun şevk bulup hareket ve ıstırabına semâ' derler. Mecaz yoluyla ismin ıtlak edilmesi müsebbibe sebep olur. Ve semâ' ıstılahını ümmet uleması ve millet hükemâsı avam için haram demişlerdir. Fakat halkın durumu farklıdır. Nitekim Mevlân Celâleddîn Rumî (k.s.) şöyle buyurmuşlardır: Şeyh-i Kâmil için semâ' namaz ve oruç gibi farzdır. Mürid-i Sadık'e ve salık mücahede ise mubahtır. Ne şeyh ne de mürid olan avam insanlara ise haramdır. Nitekim Şehâbuddîn Sühreverdî *Avârifü'l-Maarif'te* semâ'ı, *tabi'î, hayvanî, şehvânî, ruhânî ve rahmânî*" şeklinde beş kısma ayırmışlardır. Bu beş kısmın ilk üçü haramdır. Ruhânî ve Rahmânî olanı ise helaldir.<sup>96</sup> Daha sonra müellif, sema'la ilgili on şart zikretmektedir. Bu şartlar özetle şöyledir:<sup>97</sup>

- 1- Gönülden dünya sevgisinin çıkarılması,
- 2- Heva ve hevesin terk edilmesi,
- 3- Mücahede ve riyazetle bir yaşama sarılması,
- 4- Dilin devamlı zikirle meşgul olması,
- 5- Münasip bir mekânın olması,
- 6- Uygun dost ve yarenlerin bulunması,
- 7- Namaz vakti dışında bir zaman dilimi olması,
- 8- Okuyucunun (hânende) mühannes (kadını tavırlarıyla bilinen erkek) veya zevk peşinde koşan fâsik birisi olmaması,
- 9- Hak Sübhânehu ve Teâlâ'nın hazır ve nâzır bilinmesi,
- 10- Kaldırabileceğinden fazlasının yüklenilmemesidir.<sup>98</sup>

<sup>90</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 13b.

<sup>91</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 14a.

<sup>92</sup> Buharî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 9, 157, Hadis: 7536.

<sup>93</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 14a-14b.

<sup>94</sup> Bkz. *Risale-i Kübreviyye*, v.15a-17b.

<sup>95</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 18a.

<sup>96</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 18b.

<sup>97</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 19a.

<sup>98</sup> *Risale-i Kübreviyye*, v. 19b.

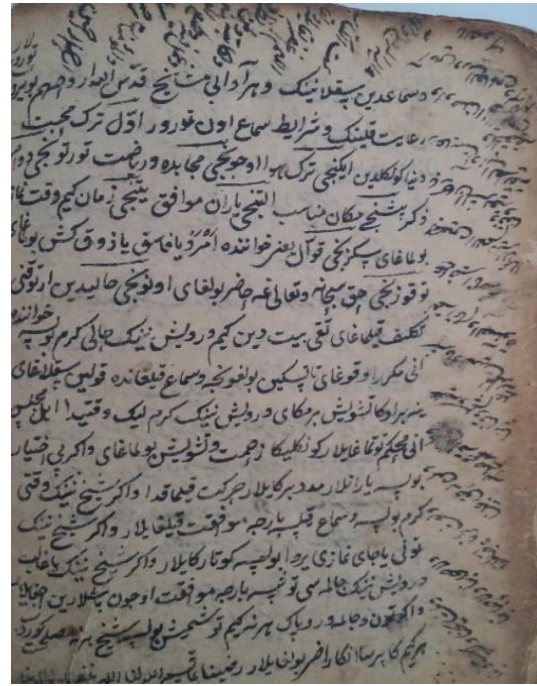
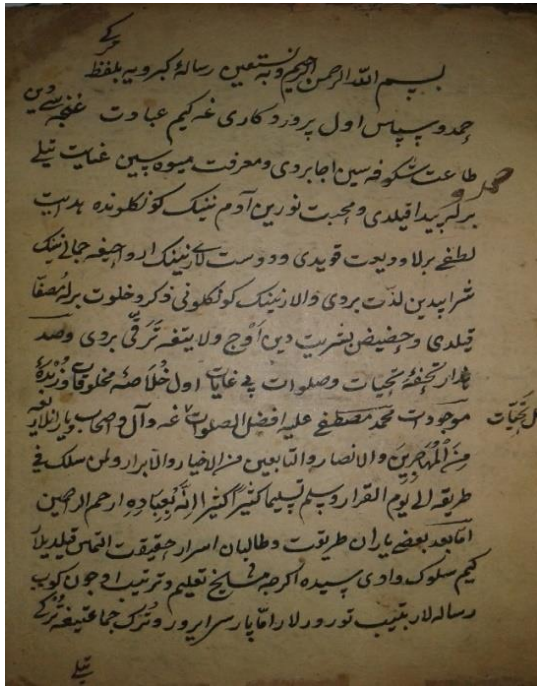
Semâ'la ilgili bu şartları aslında Necmeddîn-i Kübrâ, Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu konudaki görüşlerini kendine mesnet yaparak "uygun zaman, uygun mekan ve ihvan" şeklinde özetlemiştir. Şeyh Kübrâ'dan Abdullatîf-i Câmî'ye gelene kadar Kübrevî şeylerinin bu üç şarta bazı ilaveler yaptıkları da görülmektedir.

### Sonuç

16-17. Yüzyıllar Orta Asya İslam dünyası yoğun tasavvufî hareketlere sahne olmuştur. Daha çok Şia'nın yoğun olarak yaşadığı İran topraklarındaki tasavvufî hareketler Şii bir eğilim gösterirken; Özbek Hanlıklarının hâkim olduğu Maverâünnehir bölgesinde Sünnî tasavvuf yayılma eğilimi göstermiştir. Orta Asya merkezli üç büyük tarikattan birisi olan Kübrevîlik de kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ sonrasında onun öğrencileri tarafından dünyaya yayılmıştır ve bu tarikat özellikle Safevîler döneminde İran topraklarında Şi'î bir renge bürünerek varlığını sürdürmüştür. Necmeddîn-i Kübrâ'nın neredeyse bütün eserlerinin ve düşüncelerinin bir özeti mahiyetinde olan elimizdeki bu risaleden anlaşıldığı kadarıyla Türkistan'da Kübrevîliğin, Sünnî bir tarikat olarak bilindiğine işaret etmektedir. Halen Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbekler ve Türkmenler arasında – her ne kadar disiplinli bir tarikat olmasa da - Kübrevîliğin izlerine ve bu tarikat prensiplerine göre yaşayan insanların olduğuna rastlamak mümkündür.

Risalenin dilinin Çağatayca/Eski Özbekçe oluşu ve Orta Asya Türk halklarının XVI. asır tasavvufî düşüncesini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.

Ek: Çağatayca Kübeviyye Risalesinin ilk ve son sayfaları:



### Kaynakça:

- Algar, Hamid, Necmettîn Kübrâ, *DİA*, XXXII/498-506.
- Anûşe, Hasan, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî*, C. 1, Âsiyâ-i Merkezî, Müessese-i Ferhangî ve İntişârâtî-i Dânişnâme, 1. Baskı, Tahran, 1375.
- Bardakçı, Necmeddin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2000.
- Sahih-i Buhârî Muhtasar-i Tecrîd-i Sarîh* (I-II), çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner yay., Konya, 2004.
- Câmî, Nureddîn Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, ts.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka yay., İstanbul, 2005.

*Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâihu'l-Celâl, Ârif-i Nâmî-i Karn-ı Pencum ve Şeşşum-ı Hicrî Şeyh-i Şehîd Necmeddîn-i Kübrâ*, nşr. Muştâk Ali, ts.

Fusenkarî, Gulamrıza, *Meşâhir-i Ricâl-i İşperâin*, Bünyâd-i Pujûhişhâ-i İslâmî yay., Meşhet, 1381.

Gökbulut, Süleyman, “Sünnî Bir Tarikatın Şiflesen Kolları: Kübreviyye-Şiflik İlişkisi”, *Marife*, Yıl: 8, Sayı: 3, Kış, 2008, s. 285-308.

Gökbulut, Süleyman, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, Sayı 36, ss. 201-231.

Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2010.

Hâciyân Pür ve Pirûzân Hâdî, “Tarika-i Zehebiyye der Asr-i Safevî”, *Tarihname-i İran ba’d az İslâm*, Dönem: 7, Sayı: 13, Güz ve Kış, Yıl: 1395, s. 25-50.

İmâmî, Ali Eşrafî ve Murgakî, Muhsin Şerfâtî, “Silsile-i Kübreviyye-i Zehebiyye pes ez Hâcî Muhammed Habûşânî”, *Pujûhişnâme-i İrfan*, Dönem: 2, Sayı: 11, Yıl: 3-2015, s. 1-18.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yay., İstanbul, 2011.

Kara, Mustafa, *Necmeddin Kübrâ Tasavvufi Hayatı*, Dergah yay., İstanbul, 2013.

K. Lestrage, *Buldânu'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, trc. Beşîr Frensis, Müessesetü'r-Risâle, ts., s. 493.

el-Meclisî, Şeyh Muhammed Bâkır, *Biharu'l-Envâr*, Thk. Lecnetu'n Mine'l-Ulemâ ve'l-Muhakkikîn ve'l-Ehissâ'iyîn, Müessesetü'l-E'lemî Li'l-Matbû'ât, 1. Baskı, Beyrut, 2008.

Muhsinî, Menûçeher, *Tahkîk der Ahvâl ve Âsâr-ı Necmettin Kübrâ-i Uveysî*, Şirket-i Sehâmî-i Çâp ve İntişârât-i Kutub-ı İran, Tahran, 1346.

Minüvî, Müctebâ, *Ahvâl ve Akvâl-ı Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî*, İntişârât-i Gulşan, Tahran, 1374.

Necmeddîn-i Kübrâ, *el-Usûlu'l-Aşere*, (Tercüme ve şerh: Abdulgafûr Lârî), nşr. Necîb Mâil Herevî, ts.

Necmeddîn-i Kübrâ, *es-Sâirü'l-Hâir*, nşr. Mesûd Kâsımî, Nakş-ı Cehân yay., Tahran, 1365.

Nisârî, Hoca Hasan, *Müzekkir-i Ahbâb*, nşr. Nacîb Mâil Hirevî, Neşr-i Merkez, 1377.

Simnânî, Alauddevle, *Çehl Meclis*, nşr. Abdurrafi' Hakikat, İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1378.

Şa'bânî, Ekber, “Necmettin Kübrâ Ustâdân ve Şâgirdân-ı Vey”, *Fasılname-i Tahassusî-i Edebiyât-i Fârisî Dânişgâh-i Âzâd-i İslâmî-i Meşhed*, Sayı: 20, Dönem: 5, Yıl: 1387, s. 25-34.

Şuşterî, Kâdî Nurullah, *Mecâlisu'l-Muminîn (I-II)*, İmâmî, Kitab Furûşî-i İslâmî yay., Tahran, 1377.

Uludağ, Süleyman, Harakânî, *DİA*, XVI, 93-94.

Yılmaz, Ömer, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ yay., Ankara, 2015.

Şer'î Cawzcânî, Abulhakîm, *Tasavvuf ve İnsan*, Sa'îd Neşriyatı, Kabil, 2. Baskı, 2012.

Şerîfî, Şerifuddîn Hüseyin, *Câdetü'l-Âşikîn*, nşr. Resûl Caferiyân, *Peyâm-i Baharistân*, Yıl: 4, 1390, Sayı: 13, s. 11-23.

Yüksel, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi (D. Tezi)*, İzmir, 2007, s. 128-129.

Zerînkob, *Dunbâle-i Custucû der Tasavvuf-ı İrânî*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1387.

<http://olama-orafa1393.ir/?p=9630>

<https://erfaniran.wordpress.com/2014/03/08/104-حضرت-میر-سید-علی-همدانی->

<https://www.farsnews.com/news/13920703000638>